

որմափակ սիւներով, և երկու խորանոց և պատուհաններով: Արտաքին կողմէն հարաւային կողմին վրայ քանդակուած կայարանային ժամացոյց, տաններկու շառաւիղներով՝ իւրաքանչիւրի ծալքերը հայկական տառերով Ա. Բ. Գ. մինն ժիւն: Արեւելեան որմին մօտը կայ օրօրացած և տապան մը ԶԼԹ (= 1290) թուականաւ դեղեցկատառ արձանագրութեամբ, որուն մէջ կը հանգչին նշխարքները վանքը նորոգող Բաբունայեցի Հայրապետի: Ժամատան հարաւային որմնին վրայ ևս կայ Մամաքս անուն անձի մը նուիրատուութեան յիշատակաւ: Ներքին որմերու վրայ ևս կան արձանագրութիւնք: Հիւսիսային կողմէն զուտ մը կը մտցուի երկրորդ եկեղեցին, կանգնած չորս որմափակ բարձր և նւրբ սիւներու վրայ, որոնց տանիքը խախտած և այժմ թեքու կործանած է: Վերոյիշեալ ժամատան կամ գաւթի վրայ շինուած է եղբր փառայեղ զանգակատուն վայելուչ կաթողիկէով, այժմ կործանուած: Նոյն տիպէր բախտին են վիճակուած այժմ՝ նաեւ գաւթի հիւսիսային և հարաւային պատերն, և միայն մնացած են կամարակապ սրբատաշ քարէ առաստաղ և սիւներն: Գաւթի արեւմտեան դրան ճակատը կայ ճարտարաքանդակ պատկեր Տիրամօրն՝ Յիսուս գիրկը, և երկու կողմը կրկին անձնաւորութիւնք: Երրորդը նոյնպէս կիսակործան եւ եկեղեցոյն քանդակներն ու զրան գրուագները աւելի նուրբ արուեստով շինուած են, ուր կան սնունդ զանազան ձևերով խաչեր, ողկուղիներ, կենդանիներ, ևայլն: Վանուցս եկեղեցեաց որմերու և խաչարձաններու վրայ կան բաւական թուով արձանագրութիւններ, որոնց մին կը յայտնէ երեք եկեղեցիներուն անուններն, որք են Ս. Սիւլվմ, Ս. Աստուածածին և Ս. Կարապետ: Վանուցս արձանագրութիւններէ չի յայտնուիր հիւսիսարեւմտեան թուականն, եղած թուականներէն հնագոյնն է Նի՛յ (= 975), և նուազոյնն՝ Ռձի՛թ (= 1713): Գիւղիս մէջ քրուած խաչքարերէն նշանաւոր են 200 քալ եկեղեցիներէն հետեւ գտնուած երկու գեղեցկաքանդակ խաչարձանք՝ բարձր պատուանդաններով, որոնց մին ընկած է գետին (Բազմալիւպ, 1900, էջ 214):

ՄԿՏՏԻՉ ՍՐԲԵՊՍ. ԱՂԱՒԻՈՒՆԻ

ՀԱՅ - ԵՐԱՌԻՍԱՂԵՄ

Գ. — ԹՐԲԱԿԱՆ ԵՐԶԱՆ

(Ետը. Նախորդ Թիւն)

Մուղաթիկը պարզ պատրուակ մըն էր Հայերը Ս. Սարուսթեան մէջ երկրորդական դիրքի մը իշխեցնելու համար. անոր Հայոց ինպատկարգագործիլը դժգոհ կը ձգէ Յոյները, որոնք անմիջապէս կը դիմեն Պոլիս: Այսպէսով երուսաղէմի խնդիրը կը փոխադրուի Պոլիս: Պատրիարքն ու ամբողջ ժողովուրդը կը հետաքրքրուին երուսաղէմով և բազմամարտ կը դիմեն Միծ ֓աշային՝ հայկական իրաւունքներու պաշտպանութեան համար, նոյնիսկ զոհեր ալ տալով:

Սակայն Յոյները չեն բաւականանար Հայերէն քանի մը զոհեր խելով, ու գիտովցած իրենց այս յաղթանակէն՝ կը ծրուգրեն գրաւել Ս. Յակոբը, Հայ-երուսաղէմի սիրտը, հիմնովին տրամալու համար Հայոց բոլոր իրաւունքներուն, եւ այդ ուղղութեամբ ալ աշխատանքներ կը տանին Պոլսոյ ազգեցիկ Յոյներուն միջոցաւ: Օրուան պատրիարքը, Աստուածատուր, հակառակ իր առաջացած տարիքին, այս ուղի լսեղան պէս կը դիմէ Պոլիս՝ չուտով առաջին առնելու համար այդ չարիքին. հոն իրեն փոխանորդ կը նշանակէ Նղիազար վարդապետը, որ ճարպիկ և գործունեայ անձ մըն էր: Աստուածատուր տեսնելով Նղիազարի նուիրումն ու աշխատանքը՝ իր տեղը պատրիարք կը կարգէ զայն ու ինքը՝ ծերութեան պատահաւ՝ կը քաշուի պաշտօնէ:

Յոյները, դրամա ազգեցութեամբ, կը յաջողին առնել Ս. Յակոբը գրաւելու հրամանագիրը՝ հետո ըլլալով նաեւ Նղիազարի մահաւճիւրը: Անմիջապէս կ'առնուի Ս. Յակոբի բանալիները և կը յանձնուի Դամասկոսի կուսի կուսակալին, իսկ Նղիազարն ալ կը բանտարկուի եւ հայ միաբանութիւնն կը ցրուի: Այսպէսով Յոյները տէր կը գտնան Ս. Յակոբին մէկ ու կէս տարի չարուակ և կը կողոպտեն անոր հարստութիւնն ու եկեղեցական սպանները:

Սակայն, Նախախնամութեան մէկ կարգադրութեամբ, երեւոյթները կը փոխուին:

անակնկալ դէպք մը պատճառ կ'ըլլայ որ Հայերը վերոտառնան իրենց կորսնցուցած իրաւունքները: Կը բռնուի Կ. Պոլսոյ Յուսաց պատրիարքին գաղտնի մէկ նամակը, որով ինչ հրաւիրէր Ռուսաց կայսրը գալ և գրաւել Պոլսը: Այս պարագան սաստիկ կը զայրացնէ Սուլթանը, որ անմիջապէս կախել կուտայ զայն, ինչպէս նաև անոր համախոհները, որոնց մէջ էր նաև Երուսաղէմի Յունաց պատրիարքը: Այս դէպքի հետևանքով ընդհանուր արհամարհանքի առարկայ կը դառնան Յոյները: Եւ Եղիազար օգտուելով այս պատեհութենէն՝ կը բազմապատկէ իր ջանքերը, և ի վերջոյ կը յաջողի վերստանալ Ս. Յակոբը:

Եղիազար Այնթապցի Ս. Աթոռոյս պատմութեան ամենէն հետաքրքրական դէմքերէն մէկն է. չափազանցած էնք ըլլար եթէ անոր անուան կցինք «Սիծա» տիտղոսը: Ս. Յակոբի գրաւման խնդրոյն մէջ անիկա ինքզինքը բացարձակապէս նուիրեց այդ գործին, նոյն լուկ կ'հասնէր վտանգի ենթարկելով: Իր գործունէութիւնը և նուիրումը անշահախնդիր էր. իր բարեկամները երբ կ'աշխատէին բանտէն ազատել զինքը՝ կ'ըսէր. «Ինծի համար մի՛ հոգաք, այլ Ս. Յակոբին համար հոգացէ՛ք»: Եւ ինքը յաւիտեցաւ ազատուիլ եւ ազատել նաեւ Ս. Յակոբը Յունաց ձեռքէն:

Սակայն յետոյ ունեցաւ այնպիսի ձգտումներ՝ որոնք համաձայն էին իր հետեւած նախկին ընթացքին: Երուսաղէմի մէջ ան ինքզինքը կաթողիկոս հռչակեց ամբողջ Թուրքիոյ Հայերուն, համաձայնութեամբ և հաւանութեամբ Կիլիկիոյ Ուշատուր կաթողիկոսին: Հետեւաբար, Եղիազար, որ Ս. Յակոբի իրաւանց պաշտպանութեան համար յայտ բերած գործունէութեան շնորհիւ իր վրայ հրաւիրած էր ամբողջ Հայութեան ուշադրութիւնը, այս վերջին ընթացքով կը վիրաւորէր հայ ժողովուրդի ամենէն խորունկ զգացումները, Մայր Աթոռին դէմ այսպէս եղջիւր բարձրացնելով: Երբ բաժնեարկածայնորութենէ եւ փառասիրութենէ անդին չէր անցներ:

Հակառակ իր բարեկամներու յորդորներուն և հայ ժողովուրդի բողոքներուն, անիկա անդդդուելի ֆնաց իր ծրարքին մէջ. սկսաւ նորիսակ զրկել, կոնգակ գրել և նոյն իսկ միւստն օրհնել: Այս ընթացքով ան իր

դէմ հանեց վանքի իր նախկին բոլոր բարեկամներն ու գործակիցները, որոնց գլուխն անցած էր Կաֆացի Մարտիրոս վարդապետը:

Եղիազարի այս ընթացքը մեծ յուզում յառել բերաւ ամբողջ հայ կեանքին մէջ. միջոց մը կը փնտռուէր այս անելէն դուրս գալու համար: Բարեբախտաբար դէպքերը այնպէս մը յաջորդեցին իրարու՝ որ չարիքը վերացաւ մէջտեղէն էջմիածին Յակոբ կաթողիկոսին մահուամբ և Եղիազարի էջմիածին փոխադրուելով:

Իբրև գործունեայ, շինարար և վճռական անձնաւորութիւն մը՝ անտարակոյս Եւղիազար արժանի էր կաթողիկոսութեան, բայց իր փութկոտ ու արկածախնդիր նկարագրին հետեանքով՝ կանխեց և չսպասեց որ Ազգը գնահատէ ու վարձատրէ զինքը: Ան երկու Աթոռներն ալ (Երուսաղէմ և Էջմիածին) ձոխացուց իր շինարարութիւններով և կազմակերպական ձեռնարկներով: Եղիազար Երուսաղէմի Աթոռին համար Պաւլոսէր եւ Շղթայակիր պատրիարքներու հետ միասին երեքութիւն մը կազմելու արժանի անձնաւորութիւն մըն է և Երուսաղէմի միաբանութիւնը պիտի չզլանար անոր այդ պատմելի՝ իթէ չըլլար իր գործունէութեան ձախորդ վերջաւորութիւնը:

Եղիազարի մեկնումով՝ Հայ-Երուսաղէմը կը կորսնցնէ իր գօրաւորագոյն պաշտպաններէն մին: Հատիկները հետզհետէ կը զօրանան ու գերակշիռ դիրք մը կը գրաւեն Ս. Տեղեաց մէջ, տիրանալով այն բոլոր իրաւունքներուն զորս կորսնցուցած էին առաջին շրջանին:

Յոյներն ալ իրենց կարգին կը ճնշեն Հայոց վրայ ու յափշտակել կը ջանան աւտոնիւնները: Հայոց եկամուտը, որ առաւելաբար ուխտաւորներէն կը գոյանար, գրեթէ կը ցամաքի անոնց գաղաբումով. կը բազմանան պարտքերը ու կը քարդուին սողոսները: Հայոց վանքը դարձեալ կ'աղքատանայ ու կ'անշրջանայ:

Միաբանութիւնը յաճախ կը դիմէ Պալլա՝ պարտքի վճարման և կառավարութեան բարեացակամութիւնը ապահովելու համար: Եւ Պոլսոյ այն եկեղեցական և նոյնիսկ աշխարհական անհատները, որոնք զիսկ կ'երկարէր Երուսաղէմի օգնելու ձեռնարկ մը կը զլխաւորէին, Երուսաղէմի վրայ իշխելու

յաւակնութիւններ կ'ունենալին: Այս ան-
պատեհութիւններու առաջին առնելու հա-
մար էր անտարակոյտ սր Աւետիք պատրի-
արք Պոլսոյ և Երուսաղէմի պատրիարքու-
թիւնները կը կեդրոնացնէ իր անձին վրայ
և Հայ-Երուսաղէմը կը կառավարէ իր կող-
մէ նշանակուած ներկայացուցիչով մը որ
յաճախ աշխարհական կ'ըլլար: Ասոնք ինք-
զինքնին տէր կարծեւոր վանքին՝ կ'արհա-
մարհէին ամէն ինչ, Պոլիս ալեւս ժամա-
նակ չունէր Երուսաղէմով հետաքրքրուի-
լու: Երաշտաւանական վէճերը իրենց ա-
մենէն սուր աստիճանին հասած ըլլալով՝
պոլսականութիւնը իր ամբողջ ուշադրու-
թիւնը կեդրոնացուցած էր ողզին միւս-
թիւնը ջլատող այդ խնդրին վրայ, որով
Երուսաղէմը բողոքովին լքուած էր:

Այս լքուած վիճակին մէջ՝ պարտա-
տէրները ամէն կողմէ կը խուժէին վանքին
վրայ, ու նոյն իսկ՝ Բ. Դուռնէն հրաման
բերելով՝ կը սպառնային ծախել վանքին
բոլոր շարժական ու անշարժ ստացուածք-
ները: Այս շրջանը իրաւամբ Երուսաղէմի
ամենէն խեղճ և ինկած շրջանը կարելի է
նկատել:

Ահա այսպիսի ճգնաժամային ատենի
մը մէջ է որ արեգակի պայծառութեամբ կը
փայլին Շղթայակիրն ու Յովհաննէս Կոլոտ
պատրիարքները որոնք կը փրկեն Ս. Աթո-
ռը իր տխուր կացութենէն:

Յովհաննէս Բաղդէցիէն էր, միաբան Տա-
րօնի Ս. Կարապետի ուխտին, նուիրակու-
թեամբ Պոլիս կուգայ. զինքը Երուսաղէմ
կը զրկեն իբրեւ փոխանորդ, ուր շուտով
կը տեղեկանայ բոլոր մանրամասնութեանց
եւ զգրախուսութեան պատճառներուն: Ան
կը հանդարտեցնէ պարտատէրները՝ վստա-
հեցնելով զանոնք որ չորս տարիէն պիտի
վճարէ բոլոր պարտքերը: Կրահանգ կու
տայ Միաբանութեան որպէսզի նոր պարտք
չընեն և խորտակելէ վերջ Օրթա-Մէճհիւր
կողուած այն խոշոր կնիքը որով կը կըն-
քէին պարտավորականները, փութով կը վե-
րադառնայ Պոլիս ու օղզին ներկայացու-
ցիչներուն կը պարզէ Երուսաղէմի վիճակը
եւ մասնաւորապէս Նազիրներու՝ աշխար-
հական ներկայացուցիչներու՝ գործած ա-
ւերները: Կ'առաջարկէ անմիջապէս զա-
տել Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը, ա-
նոր կրօնական ու առաքելական նկարագիրը

պահելու համար, վասնզի Պոլսոյ պատ-
րիարքութիւնը միայն վարչական բնոյթ
ունէր: Կ. Պոլսոյ ժողովը լսելով Յովհան-
նէսի խմատուն խօսքերը՝ զինք Պոլսոյ
պատրիարք կ'ընտրէ: Յովհաննէս կ'ընդու-
նի այն պայմանաւ որ իր գործակից Գրի-
գոր վարդապետը եւս ըլլայ պատրիարք
Երուսաղէմի: Ազգը սիրով կ'ընդունի այն
առաջարկը ու այդ անպուգական գոյգը կը
լծուի գործունէութեան, նախախնամական
գեր մը կատարելով ոչ միայն Երուսաղէմի
այլ ամբողջ Հայութեան համար:

Գրիգոր վարդապետ, որ նոյնպէս Տա-
րօնի Ս. Կարապետի միաբան էր, Յովհան-
նանէս Կոլոտի ստիպումներուն վրայ է որ
կ'ընդունի պատրիարքական պաշտօնը եւ
1717ին կը հաստատուի: Առաջին գործը
կ'ըլլայ վանքը մտքիւ աշխարհական դու-
րակաւնիւրէ, և իր բացակայութեան՝ միա-
բաններէն Յովհաննէս վարդապետը (Հաննէ)
իրեն փոխանորդ կը կարգէ: Բայց Երուսա-
ղէմի մեծագոյն միջաւանը վանքի ահաւոր
պարտքն էր: Գրիգոր վարդապետ ծանր
չղթայ մը կ'անցընէ իր վիզէն, իբր նշան
Երուսաղէմի գերութեան, և կ'ուխտէ չհա-
նել զայն իր վիզէն մինչև որ չվճարէ վան-
քին ամբողջ պարտքը, ու ասկէ կ'առնէ իր
ՇՇԹայակիրն անունը: Ան նոր ձեռնադ-
րած էր իր ուխտի կատարման, իբր Յոյ-
ներէ և Լատինները կը համաձայնին նորո-
գել Ս. Յարութեան Տաճարը: Շղթայակիր
չի յուսահատիր: Կոլոտ կը փութայ Երու-
սաղէմ՝ անձամբ հակելու համար Երուսա-
ղէմի գործերուն, մինչ Շղթայակիր, զրամ
հանգանակելու համար, երկուքուկէս տարի
չարունակ կը ըրջի մայրաքաղաքն ու ըրջա-
կաները, որմէ ետք միայն կը վերադառնայ
Երուսաղէմ և Կոլոտն ալ կը դառնայ Պոլիս:

Շղթայակիր ոչ միայն ամբողջութեամբ
կը վճարէ վանքին ահաւոր պարտքը, որ
կը հասնէր 27,764 դահեկանի, այլ նաեւ կը
փրկէ այն բոլոր կալուածներն ու եկեղե-
ցական սրբազան սպասները, որոնք գրաւի
գրուած էին պարտատէրներու կողմէ:

Ութ տարիներ շարունակ կրելէ ետք,
Կաթողիկոսին, Կոլոտին և համայն օղզին
խնդրանքին վրայ, Գրիգոր պատրիարք կը
հանէ վիզէն ծանր շղթան ու անկէ ետք միայն
կը բազմի Առաքելական Աթոռին վրայ:

Ապա ան կը նուիրուի Ս. Աթոռի բա-

րեզարզութեան, միշտ խորհրդակցութեամբ և զորձակցութեամբ Կոյտիւրի նախ կը բարեկարգէ վարչութեան վերաբերեալ հարցերը, մասնաւորապէս պատրիարքական ընտրութեան պարագաները: Երուսաղէմի և Պալատի պատրիարքութեանց միութեանէն առաջ՝ Երուսաղէմի պատրիարքները կ'ընտրուէին Միաբանութեան կողմէ, միշտ նկատի առնելով նախորդ պատրիարքին կամքը: Երբեմն ալ մեծ բարեբարեւութեւ լաղրութեամբ կ'ընտրուէին անոնք, ինչպէս էր Պարոնտէրի պարագան: Սակայն, այդ միութեան շրջանին, Երուսաղէմի Միաբանութեան ղեկը կը վարէին Պոսէն ղրկուած եկեղեցականներ և պապա-նազըրներ, որոնք, տեղեակ չլլալով Երուսաղէմի վիճակին, պատճառ կ'ըլլային անոր դժբախտութեան: Ատոր համար՝ Շղթայակիր կը հաստատէ կանոն մը՝ ըստ որում պատրիարքական թեմաները պէտք է ընտրուէին Երուսաղէմի Միաբանութեանէն, որպէսզի հմուտ ըլլային տեղւոյն յարաբերական գործերուն: Բացարձակապէս կ'արդիւն աշխարհական գործիքականութեւ կամ պապաներու ներկայութիւնը Հայ-Երուսաղէմի վանական գործերուն մէջ և կը լուծէ Երուսաղէմի և Պոլսոյ պատրիարքութեանց միութիւնը:

Երկրորդ գործունէութիւնը կ'ըլլայ շինարարական: Իրաւակից եկեղեցիներու մէջ կատարած կարեւոր նորոգութիւններէն զատ կը նորոգէ Ս. Յակոբայ տաճարին փռատուր խաչկալը՝ իր տեսակին մէջ մէկ հատիկ, ծեփերը, բոլոր պատկերներն ու յախճապակները, Ս. Պողոս-Պետրոսի և Ս. Նշանի մատուռները, ի մի բան՝ Ս. Յակոբը իր ներկայ ձեւին տակ ուղղակի արտագործութիւնն է Շղթայակիր շինարարական բարեզարդութեանց, որուն ծախսը հոգացած է Սեդրոս ամիրան, Ս. Աթոռոյս մեծագոյն բարեբարեւէն մին և որուն կողմէ Ս. Աթոռոյ իրը յիշատակ նուիրած կառուածները մինչև հիմա ալ կը մնան:

Մեր սեպհական եկեղեցիներէն զատ Շղթայակիր նոյն ձեւով կը նորոգէ նաեւ Ատորինբուռ եւ Հապէշներու վանքերն ալ, որոնցմէ առաջինին մէջ գոյութիւն ունեցող հարկէն արձանագրութիւնը միայն վերջերս վիցրուեցաւ: Կ'ընդարձակէ Հայոց վանքը՝ խաչմենեան գնելով բազմաթիւ թաղեր,

որոնք գրկից ըլլալով Հայոց՝ միշտ նորանոր փնտներ կը հասցնէին վանքին:

Իր ձեռնարկներուն ամենէն կարեւորներէն մէկն էր անտարակոյս Զեռագրաց Մատենադարանի կազմութիւնը: Իրմէ առաջ Ս. Աթոռին մէջ կային անշուշտ ձեռագիրներ, որոնք սակայն կը գտնուէին լքուած և քայքայուած վիճակի մէջ: Զանոնք խնամքով կը հաւաքէ ու կը ճոխացնէ հետզհետէ նորերով: Նոյն հոգածութիւնը ցոյց կուտայ նաեւ Գանձարանին նըկատմամբ:

Շղթայակիրի այս մեծագործութիւնները թուելէ վերջ՝ չեմ խորհր թէ պէտք ըլլայ խօսիլ նաեւ անոր նկարագրին մասին: Իր գործերը արտայայտութիւնն են իր կրթմտքին, հեղ հոգիին և աննկուս կամքին: ամբասիր և սուր կեանք մը վարած է ան, որուն ազդովին կը պարտինք միայն յարգանք և երախտագիտութիւն:

Այսպէս Հայ-Երուսաղէմը, որ ամբողջ թրքական տիրապետութեան ժամանակա-միջոցին ապրեալս հալածանքի և տառապանքի մէջ, Պարոնտէրի, Նղիւզարի, Շըղթայակիրի և Կոյտի անսպառ ջանքերուն շնորհիւ պարծանքի առարկայ դարձաւ: Իրականացնելով Գրիստոսի խաչին խորհուրդը՝ Տար Աստուած որ մենք ալ կարենայինք զայն նոյնութեամբ փոխանցել յաշորդ սերունդներուն, որպէսզի անով մարմնացած դադափարը, այսինքն Աստուծոյ գադափարն ու ազգին կրօնական ողջմտութիւնը, կարենար կատարել իր փրկարար գերը մեր ազգային կեանքին մէջ:

ՈՅՐՈՎՔԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՅԱՐԶԱՌԻԿ ԵՒ ԽՈՍԻԿ

Դեղեցիկ կեանքներ, ըստ իս, անոնք են որոնք մարդկային եւ հասարակաց յիպարին համեմատ կը շարունակ, կարգով, թայց սուսանց հրաշքի, առանց ծայրայեղութեան:

Կատարուած պարտականութեան գիտակցութեան մէջ ընդունկ թան մը կայ, որ, հակառակ անեկանցի, զգալ Խուսայ թէ կեանքը բարի է: